

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію
Задорожньої Ірини Володимирівни
«Географічна лексика лівобережних середньонаддніпрянських говірок:
склад, варіювання семантичної структури»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2021. – 332 с.)

Різноаспектне системне вивчення лексики з докладною увагою до всіх тематичних груп та до взаємозв'язків між ними є одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. Географічна термінологія, у семантиці якої закріплена практика освоєння людиною довкілля, для якої характерна значна розгалуженість, самобутність лексичного фонду, особлива структурна організація, вивчена не в усіх діалектах, а тому потреба її студіювання очевидна.

Тема кандидатської дисертації І. В. Задорожньої присвячена проблемі номінації в галузі діалектної географічної лексики середньонаддніпрянських говірок Лівобережної Черкащини; вона своєчасна й актуальна для української діалектології. Рецензоване дослідження географічної термінології лівобережних середньонаддніпрянських говірок цінне тим, що воно удокладнює системне послідовне вивчення українського континууму як цілості і зменшує лакунарність у представленні цієї групи лексики в просторі української мови, розширяє знання про результати багатовікових спостережень мовців за природними об'єктами, про світосприймання, духовну й культурну спадщину носіїв середньонаддніпрянського діалекту. До того ж у роботі вперше в україністиці зроблено спробу порівняльної характеристики лексико-семантичних особливостей народної географічної термінології лівобережних середньонаддніпрянських говірок із номенами,

засвідченими в інших ареалах української мови, із відомими в українській літературній мові. Актуальність дисертації визначає також потреба збереження записаної дослідницею народної географічної лексики та необхідність із максимальною повнотою описати її, оскільки такий підхід є підґрунтям створення лексикографічних праць національного характеру (Словника українських народних говорів, Лексичного атласу української мови, тематичних діалектних словників).

Безсумнівна наукова новизна дослідження І. В. Задорожньої, адже дослідниці вдалося вперше в українській діалектології засвідчити й описати географічну лексику лівобережних середньонадніпрянських говорок, змоделювати її структурну організацію, дослідити способи мотивації, семантику та просторове варіювання. Для цього дисертантка створила питальник, зібрала матеріал і проаналізувала його з увагою до просторової поведінки.

Безперечною є практична цінність роботи: її визначає можливість використання в лексикографічній практиці, у топонімічних розвідках, під час створення узагальнювальних праць із діалектології, у лінгводидактиці вищої і середньої школи.

Варто відзначити продуманість методології добору джерел дослідження. Основним матеріалом дисертації І. В. Задорожньої стали польові записи діалектної лексики з 16 говорок (аудіозаписи спонтанного мовлення респондентів становлять понад 38 годин звучання). Крім цього, використано інформацію друкованих та рукописних матеріалів, лексикографічних праць української та інших мов і діалектів. Це дозволило дисерантці не тільки зафіксувати народні назви географічних об'єктів, зокрема їхні фонетичні, словотвірні, акцентуаційні варіанти, але й зробити важливі висновки про їхнє функціонування в мовленні носіїв сучасних лівобережних середньонадніпрянських говорок Черкащини.

Із метою докладного системного вивчення лексичного складу говорок досліджуваного ареалу І. В. Задорожня застосувала комплексний підхід щодо

методів і методик дослідження діалектних явищ (с. 23), поєднання яких є найбільш ефективним для розв'язання поставлених нею завдань. Принаїдно зауважимо, що висловлені в тексті дисертації окремі узагальнення, як-от «більшість назв досліджуваної тематичної групи лексики» (с. 92), потребують конкретизації, бо задекларовані в роботі прийоми кількісних підрахунків використані зрідка.

Заслуговує на схвалення чітка структура рецензованої дисертації, композиційну цілісність якої забезпечує виразний розподіл матеріалу і підходів до його аналізу за розділами. Логіка їх виокремлення та структурування зумовлена завданнями, які поставила перед собою I. В. Задорожня, і потребою реалізувати мету – проаналізувати склад, семантику і просторове варіювання географічної лексики в лівобережних середньонаддніпрянських говірках. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (259 позицій), додатків.

У Вступі відповідно до вимог ДАК України коротко, але переконливо обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, мету й завдання, джерела й методи дослідження, аргументовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, указано на її апробацію у виступах на конференціях і семінарах та в 5 одноосібних публікаціях.

У першому розділі дисертації «Аспекти вивчення діалектної географічної лексики» I. В. Задорожня спеціальну увагу присвятила оцінці стану вивчення діалектної географічної лексики в українському і слов'янському мовознавстві (с. 26–37); розглянула стан дослідження лексики середньонаддніпрянських говірок (с. 37–42). На підставі аналізу наукової літератури дослідниця змоделювала предмет свого вивчення, уклавши власну спеціальну програму-питальник, основою якої стала тема «рельєф» із «Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» проф. Й. О. Дзендрівського і результати попередніх досліджень Т. В. Громко, О. К. Данилюк, С. В. Шийки та ін. Зібраний матеріал

I. В. Задорожня проаналізувала відповідно до структурно-семантичної організації лексичного складу, запропонованої Т. О. Ястремською. Систему географічної лексики дисерантка ієрархічно упорядкувала за схемою: тематична група лексики (ТГЛ) → лексико-семантична група (ЛСГ) → семантична підгрупа (СП) → семантична мікрогрупа (СМ) → семантичний ряд (СР) → семантичний мікроряд (СМР) (с. 42–44).

Це дозволило дисерантці структурувати складну й багатопланову систему географічних найменувань, виокремивши в досліджуваному матеріалі 2 тематичні групи: «Народні географічні терміни на позначення рельєфу та його частин» і «Народні географічні терміни на позначення гідрооб'єктів та їхніх частин», висвітлити в наступних розділах особливості складу й семантики цієї лексики, виявити її формальну варіативність. Важливо, що в дисертації підкреслено наявність зв'язків, насамперед семантичних і формально-структурних (словотворення) між різними ЛСГ і ТГЛ.

Другий розділ «Структурно-семантична характеристика географічної лексики на позначення рельєфу та його частин» (с. 46–93) присвячено експлікації й послідовному аналізові всієї сукупності зафікованих назв (за структурою переважно однослівні найменування, двослівні сполучки респонденти застосовують для розрізnenня семантичних особливостей географічних об'єктів, їхніх атрибутивних ознак). За основу структурування зібраного фактичного матеріалу I. В. Задорожня обрала денотативний простір, що дало можливість чітко подати реалемний і власне мовний план. Проаналізована лексика охоплює три ЛСГ, у межах яких виокремлено назви позитивного, нейтрального і негативного рельєфу. У кожній із груп представлено найменування, сегментовані за окремими диференційними ознаками на семантичні підгрупи, мікрогрупи, ряди, мікроряди. Дослідниця вказала на реалізацію сем, що формують склад ЛСГ, і поширення їх репрезентантів в обстежених говорках (хоча інколи трапляються недогляди й авторка не вказує на локалізацію засвідчених назв (напр., *жолоб*,

жолобина (с. 66)), розглянула варіативність аналізованих лексем, з'ясувала їхню семантичну структуру.

У третьому розділі «Структурно-семантична характеристика географічної лексики на позначення гідрооб'єктів та їхніх частин» (с. 94–159) І. В. Задорожня представила опис найменувань і семантичні трансформації досліджуваної географічної номенклатури в лівобережних середньонаддніпрянських говірках Черкащини. Засвідчений матеріал структурований за п'ятьма ЛСГ: назви гідрооб'єктів із протічними водами та їхніх частин, найменування гідрооб'єктів із непротічними водами, назви болота, назви суходолу поблизу гідрооб'єктів, назви реалій, пов'язаних із гідрооб'єктами, у межах яких на підставі реалізації типових диференційних ознак «протічність / непротічність», «заболоченість», «натурогенність / антропогенність» виокремлено лексико-семантичні підгрупи, мікргрупи, семантичні ряди.

Важливо, що в обох розділах усі номени проаналізовані за єдиною методикою, що увиразнює композиційну цілісність роботи. У дисертації відповідно до системного підходу представлено назви географічних об'єктів як єдиної системи. Репрезентуючи вербальне позначення аналізованого поняття, дисертантка звертає увагу на зафіковані в говірках формальні варіанти (деривати, фонетичні видозміни слова) та номінативні еквіваленти назв (часто це ситуативні описові конструкції); представляє етимологічну довідку про аналізовані одиниці; інформацію про їхню лексикографічну історію. Авторка послідовно подає інформацію про поширення (просторові характеристики) аналізованих лексем (словоформ) як в обстежених говірках, так і в порівнянні з іншими говорами української мови та слов'янськими мовами, що дає необхідні додаткові ареальні координати для її висновків.

Достовірність фактичного матеріалу, комплексний аналіз лексико-семантичних груп дозволили І. В. Задорожній виявити внутрішньотематичні й міжтематичні зв'язки, оскільки до складу географічних найменувань увійшли номени, що зазнали семантичної трансформації, часто внаслідок

метафоричного чи метонімічного перенесення значень: *рукав*, *стр'елка*, *кал'оша* ‘рукав річки’ (с. 106); *заворот* ‘кінець ниви, де розвертаються з плугом і бороною, поперечина оранки’ (с. 99), *купа*, *нагорбки* ‘купина (купини) на болоті, бугрик’ (с. 135). Полісемічні лексеми, представляючи різні значення в кількох мікрогрупах назв, засвідчують таким чином системний характер лексико-семантичних груп.

Цінними є спостереження І. В. Задорожньої над лексемами, семантична структура яких відмінна від загальновідомої в літературній мові чи засвідченої в інших діалектах (*круч'a* ‘крутий спуск дороги’ (с. 47), *нагорбок* ‘невеликий горб’ (с. 51), *вигон* ‘підвищення, що відкрите всім вітрам, вітродуй’ (с. 60)); які засвідчують звуження семантики (*д'ирка* ‘ямка для садіння дерева, зроблена спеціальним знаряддям (мечем)’ (с. 74). Ексклюзивними знахідками дослідниці є локальні утворення: *бліз'ниц'i* ‘насыпаний горб на полі’ (с. 55), *дуч'ка* ‘невелике вертикальне заглиблення на місці, де беруть глину’ (с. 73), *бабине* *чери'во* ‘грузьке болото, де трясеться, колишиться земля’ (с. 135), *гл'адкови'ч'ина*, *вин:иц'a* ‘частина болота, що межує із сусіднім населеним пунктом’ (с. 131) та ін.

Зауважимо, що виклад і переконливий аналіз засвідченого матеріалу в кожному з підрозділів продуманий, аргументований, науково виважений, логічний. Йому притаманна системність, глибина думки, що засвідчує обізнаність авторки з досліджуваною проблемою й неабияке зацікавлення нею, вільне володіння термінологією, уміння висловлювати думки й робити закономірні логічні висновки.

Висновки ґрунтовні, добре продумані, цілком випливають із результатів проведеного дослідження та мають важливе теоретичне й практичне значення. У них узагальнено відображені кожен із підходів до аналізу засвідченого матеріалу, подано основні його результати і їхнє підґрунтя. Стверджуємо, що визначеної в дисертації мети авторка досягла, розв'язавши окреслені завдання. Ексклюзивний достовірний матеріал, яким дослідниця

збагатила емпіричну базу сучасного українського мовознавства, комплексний аналіз лексикону говірок визначає цінність дисертації І. В. Задорожньої.

Список використаної наукової літератури та джерельної бази оформлено відповідно до вимог ДАКу, він містить праці іноземними мовами, а також наукові розвідки, опубліковані впродовж останніх 5 років.

Окремо слід сказати про додатки, що мають самодостатню цінність. Зокрема, до роботи додано реєстр діалектних географічних назв Лівобережної Черкащини, що охоплює понад 1500 назв (додаток В); діалектні тексти, які містять металінгвальні коментарі носіїв лівобережних середньонаддніпрянських говірок про досліджувані реалії (додаток (Г)).

Відзначаючи актуальність і глибину дисертації І. В. Задорожньої, високо оцінюючи наукову й практичну цінність проведеного дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі часткові міркування, зауваження й побажання, що виникли під час прочитання тексту дисертації та автореферату.

1. Звертаємо увагу на неточності й непослідовність у використанні термінів *значення, семема*; ототожнення *семеми* як одиниці, що об'єднує семи-опозити і *семи* як найменшої одиниці семантичної структури: «лексема *к'руч'a* не функціонує для кваліфікації *семи* ‘глибока яма в річці, де закручує вода’», «назву *к'руча* представлено значеннями: ‘високий стрімкий берег, урвище’» (с. 50), *семема* ‘великий, розлогий бугор’, *сема* ‘невеликий бугор’ (с. 52).

2. Порівнюючи засвідчені в лівобережних середньонаддніпрянських говірках лексико-семантичні особливості народної географічної термінології з номенами інших діалектних ландшафтів, дисертантка застосовує різні терміни щодо поширення аналізованих явищ: то мовно-територіальний (західнополіські, східнополіські, наддністрянські, середньонаддніпрянські говірки тощо), то територіально-адміністративний (західноукраїнські говірки, говірки Івано-Франківщини, Кіровоградщини, Ровенщини (Рівненщини) (с. 56, 58, 59, 120, 123, 134 та ін.)).

3. У тексті дисертації трапляється різне трактування структури засвідчених найменувань (пор. нomen при болоті і описова назва на канавках (с. 71)); полікомпонентні назви, на нашу думку, є свідченням не лише пасивного їх уживання, але й неусталеності номінації. Недоглядом вважаємо трактування девербатива *n'pop'iž* ‘став (невелика водойма штучного походження’ як похідного утворення від *r'izati*, адже дисертантка далі пояснює виникнення реалії прорізанням каналів для осушування боліт (с. 126).

4. Не вдалося уникнути дисертантці й окремих лексичних і граматичних помилок на кшталт: *назви на позначення* (с. 4, 87), *гори знаходяться* (с. 46), *уточнювали семантику, уточнюючи* (с. 82), *двослівна лексема* (с. 120), *даний вид трунту* (с. 129) тощо. Водночас подекуди фіксуємо граматично й логічно недосконалу побудову речень.

Викладені вище міркування жодним чином не знижують загального позитивного враження від рецензованої дисертаційної праці, що є теоретично значущим, концептуально й організаційно завершеним дослідженням та ґрунтуються на міцних теоретичних засадах і ретельному аналізі сучасної наукової літератури. У ньому представлено нові результати, які сукупно розв'язують актуальну проблему діалектології – виявити й системно проаналізувати найменування географічних об'єктів у лівобережних середньонаддніпрянських говірках із увагою до номінативної, формальної та семантичної варіантності мовних одиниць – й окреслюють широкі перспективи для подальших наукових розвідок. Аналіз автореферату засвідчив ідентичність його змісту й основних положень дисертації.

Усе це дає підстави вважати, що кандидатська дисертація І. В. Задорожньої «Географічна лексика лівобережних середньонаддніпрянських говірок: склад, варіювання семантичної структури» є актуальною, концептуально і формально завершеною працею, що має високий науково-теоретичний рівень та практичну цінність; вона відповідає п.п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі

змінами та доповненнями), затвердженому Кабінетом Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор – Ірина Володимирівна Задорожня – цілком заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доцент кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету
імені Богдана Хмельницького,
кандидат філологічних наук

Т. В. Щербина

Підпис Т. В. Щербини засвідчує:

Підпис засвідчує:

Проректор з наукової, інноваційної та
міжнародної діяльності,
доктор історичних наук, професор

С. В. Корновенко

Відмік надійшов до спеціалізованої
ченкої ради № 26, 173.01 Інституту
української мови НАНУ 29 квітня 2014 р.
Членський секретар спецради В.М. Фурса